

PAPER DETAILS

TITLE: SULTÂN ALPARSLAN'IN ERMENİ-GÜRCÜ SIYASETİ

AUTHORS: Ergin AYAN

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155457>

SULTÂN ALPARSLAN'IN ERMENİ-GÜRCÜ SİYASETİ

SULTAN ALPARSLAN'S ARMENIAN-GEORGIAN POLICY

АРМЯНО-ГРУЗИНСКАЯ ПОЛИТИКА СУЛТАНА АЛПАРСЛАНА

Yrd. Doç. Dr. Ergin AYAN*

ÖZET

Tuğrul Bey'in kardeşinin oğlu olan Sultân Alparslan (1063-1072) 1064 yılında Ermenistan'a geldi ve burada sekiz kale fethetti. O, Ahılkelek ve Şamsvilde ile birlikte bütün Kartli bölgesini ele geçirdi. Sonra Ermenistan'ın merkezi olan Ani'ye giderek orayı fethetti. Ayrıca, hem de Kral Kurike'nin kızı ve Gürcü Kralı Bagrat'ın kız kardeşinin kızı ile evlendi. Bu zamanda Ermeni Kralı Gagik Kars'da bulunuyordu. Muazzam bir orduya sahip olan Sultân, Gagik'i görmeğe Kars'a gitti. Onunla barış yaptı ve ona kraliyet elbiseleri giydirdi. Kral, sultâna ve ordusuna büyük bir tören düzenledi. Gagik böyle yaparak barışı sağlamış, fakat bir süre sonra Kars'ı Bizans'a terk ederek, karşılığında Kayseri bölgesini almıştır. Bu olay Ermenilerin bölgedeki hâkimiyetlerinin sonu olmuştur. Bundan üç yıl sonra Alparslan tekrar Gürcistan'a girmiş, Tiflis'i zapt ederek Gence Emîri Fadlûn'a vermiştir. Alparslan ile Gagik aynı yılda öldüler (1072).

Anahtar Kelimeler:

Alparslan, Senekherim, Bagrat, Gagik, Fadlûn

* Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi / Ordu - TÜRKİYE

ABSTRACT

In the year 1064 Sultan Alp-Arslan [1063-1072], Tughrul's brother's son came to Armenia and ruined eight districts. He came and took Axal-k'alak', Samshoylde and all of K'art'li. Then he went to Ani, capital of Armenia, took it. As well as he married the daughter of King Kiwrike' and the daughter of the Georgian king IV. Bagarat's sister. At that time Armenian King Gagik was at Kars. Sultan, who was astounded and arose with his entire army and went to Kars to see Gagik. He made peace with him and clothed him in royal garments. Gagik prepared a great feast for the sultan and his troops. In so doing, Gagik peacefully got free of him; and in a few days he gave Kars to the Byzantines [in exchange for which the Byzantines] gave him Caesarea. And thus was the House of the Armenians overturned. But after three years (1068) Alparslan turned upon Iberia, capturing Tiflis, he gave it to the amir of Gandzak, P'atlun. Alparslan and Bagrat died at the same year (1072).

Key Words:

Alparslan, Senekherim, Bagrat, Gagik, P'atlun

РЕЗЮМЕ

В 1064 году племянник Тугрул Бея Султан Альпарслан (1063-1072) завоевал на территории Армении восемь крепостей. Вместе с Ахылкелеком и Шамсвилде он захватил всю территорию Картли. Спустя некоторое время завоевал и центр Армении - Ани. Султан Альпарслан взял в жены и дочь армянского короля Курикe, и племянницу грузинского короля Баграта. В это время армянский король Гагик находился в Карсе. Султан во главе своего огромного войска отправился в Карс повидать короля Гагика. Заключил с ним мир и надел на него королевскую мантию. Король устроил Султану и его войску великолепную церемонию. Таким образом Гагик добился мира. Однако спустя некоторое время передал Карс византийцам, в обмен получив территорию Кайсери. Это происшествие положило конец армянскому правлению на данной территории. Три года спустя Альпарслан вновь вторгся в Грузию, завоевал Тифлис и передал его эмиру Гянджи Фадлуну. Альпарслан и Гагик умерли в один и тот же год.

Ключевые слова:

Альпарслан, Сенекхерим, Баграт, Гагик, Фадлун.

Giriş

Tuğrul Bey'in saltanat döneminden (1040-1063) başlayarak, Sultân Alparslan (1063-1072) zamanında Anadolu, Selçuklu düzenli ordusunun ve boy beylerinin idaresindeki Oğuz-Türkmen birliklerinin en birinci hedefi idi. Zira, Hristiyan Bizans'ın hâkimiyetinde bulunan Anadolu, Selçukluların yayılmakta oldukları diğer İslâm ülkelerinden farklı olarak, gâzâ ve cihâd ülküsünün tatbik alanı haline gelmişti. Diğer taraftan Anadolu toprakları, her bakımdan Oğuz-Türkmenlere büyük imkânlar sunmaktaydı. Bunların başında gayrimüslim zengin kentler ve kentliler ile Anadolu'nun yurt tutma ve vatan edinme bakımlarından elverişli konumu en cazip nedenlerdi. Bu coğrafya aslında Türk kavimlerinin tarih öncesinden beri sürdürmekte oldukları göç hareketlerine son noktayı koyabilecek, koşul ve imkânlar sunmaktaydı. Nitekim başlangıçta akınlar yapmak suretiyle başlayan hareketlerin, zamanla fütûhata ve iskâna dönüşmesi bunun bir delilidir.

Sultân Alparslan, Anadolu'yu fetih harekâtına girişirken, bütün tarihî devirler boyunca Anadolu coğrafyasının askerî ve stratejik bakımdan doğudaki kilit kapısı ve ortaçağların en müstahkem kalelerinden biri olarak kabul edilen Kars bölgesinden işe başlamıştır. Sultân Alparslan 1064'de ilk Anadolu seferine çıkıp, bütün Aras nehri ve Arpaçay boylarını fetih suretiyle Anadolu'yu vatan edinme yolunda ilk adımı atmıştır. Alparslan'ın tahta çıkar çıkmaz ilk olarak Doğu Anadolu seferine çıkması büyük bir ihtimalle babası Çağrı Bey'in sağlığında kendisine yaptığı telkinler dolayısıyla olmuştur. Zira Çağrı Bey, 1018 yazında Doğu Anadolu'ya Selçukluların ilk keşif seferini gerçekleştirerek Vaspurakan bölgesinde Ermeniler ile temasta bulunmuştu¹. Çağrı Bey keşif seferinden Horâsân'a dönüşünde Anadolu'nun yerleşmeye müsait, zengin bir ülke olduğunu, bütün Selçuklu beylerine anlatmıştı. Çağrı Bey'in bu görüşünü kardeşi Tuğrul Bey ile kendi oğlu Alparslan'a da iyice benimsettiği anlaşıyor. Bu nedenle Anadolu'nun fethi Selçukluların adeta milli siyaseti haline gelmiştir.

Sultân Alparslan'ın Kafkasya seferleri ile ilgili olarak yerli ve yabancı bir çok araştırmalar* yapılmış olmakla beraber, biz bu konuyu Ermeni ve Gürcü siyâseti adı altında ve farklı başlıklarla ele almayı gerekli gördük. Bu çalışmalardan değerli Selçuklu uzmanı M. Altay Köymen'in *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan*

¹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara: TTK, 1987, s. 48-50; Çağrı Bey'in keşif seferi hakkında müstakil bir çalışma için bk. İ. Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021)", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953, s. 259-274.

* Meselâ, M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı*, III, Ankara, TTK, 1992; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular Tarihi*, İstanbul: MEB Yayını, 1992; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993; F. Kırzioğlu, "Selçukluların Ani'yi Fethi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, Ankara: TTK Basımevi, 1970, s. 111-139.

ve Zamanı) ile İbrahim Kafesoğlu'nun *Selçuklu Tarihi* adlı değerli eserlerindeki bölümler kaynak gösterilmeden yazılmış olup, tarafımızdan kaynak gösterilerek yazılmaya ve genişletilmeye muhtaç görülmüşlerdir. Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* adlı çok kıymetli eseri ise biraz daha tafsilatlı olup, çalışmamıza ve olayı yorumlamamıza ışık tutmuştur. Fahreddin Kırzioğlu "Selçukluların Ani'yi Fethi" adlı makalesinde, meseleyi Ani'nin fethi ve buradaki mimarî eserler noktai nazarından ele aldığından ve çok nefis coğrafi açıklamalar yaptığından çalışmamızın büyük bir kısmında bu makaleden yararlanılmıştır. Sonuç olarak "tarihte konular her zaman yeniden yazılıp, yeniden yorumlanabilir" anlayışıyla ve yeni bir yaklaşım getirmek amacıyla bu makaleyi ele alma ihtiyacını hissettik.

Doğu Anadolu'nun Fetihden Önceki Siyasal Statüsü

Selçuklu fetihlerinden önce Anadolu'nun doğu bölgesinde Bizans'a bağlı olarak iki Ermeni prensliği bulunuyordu. Bunlardan birisi Bagratuni hânedânının (806-1064) elindeki Ani Ermeni Prensliği, diğeri de Ardzuruni hânedânının (762-1080) başında bulunduğu Van gölünün doğusunda bulunan Vaspurakan Prensliği² idi. Her iki prenslik de daha önce Abbasîlere tabi iken, X. yüzyıl sonunda bölgeye hâkim olan Bizans'ın hâkimiyetine girdiler.

Türkmenlerin 1021 yılında Doğu Anadolu bölgesine yaptıkları akınlar sonucunda mukavemet edemeyeceğini anlayan Vaspurakan Prensi Senekherim (1003-1027), Bizans İmparatoru II. Basileios Bulgaroktonos (Bulgar kıran) (976-1025) ile anlaşarak Davit, Atom, Apusahl ve Konstantin adlı dört oğlu ile beraber, Vaspurakan'a karşılık, Bizans'dan almış olduğu Sivas şehrine gitmiştir. II. Basileios ise, ölmeden önce kardeşi Konstantin'i yanına çağırarak, bütün Ermenistan'ı ona tevdi etmiştir³. Böylece Bizans tarafından Vaspurakan Ermeni Krallığı'na son verilirken, Ermenilerin bir kısmı Orta Anadolu'ya, bir kısmı da Urfa'ya yerleştirilmiştir.

Ani ise Vaspurakan Prensliği'nin ortadan kaldırıldığı tarihlerde Bizans'a tabi olarak Ermeni III. Simbat'ın elinde bulunuyordu. Simbat Bizans İmparatoru II. Basileios'un aşağıda anlatacağımız Gürcistan seferi sırasında Gürcü Kralı Giorgi (1014-1027)'nin tarafını tutmuştu. Bu nedenle III. Simbat, imparatorun ondan intikam almasından korkup, Partik Petros'u ona göndererek, Ani'yi Bizans'a vasiyet etti. Simbat'ın ölümünden sonra, vasiyeti gereğince Bizans Ani'yi

² Bu prensler Vaspurakan çevresinde Urartu ve Van şehirleri merkez olmak üzere 908-1021 yılları arasından hükmettikten sonra 1021-1080 arasında Van'ı kaybedip, Bizans'a tâbi olarak Sivas'da hüküm sürmüşlerdir. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, III, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 465.

³ Urfalı Mateos, s. 50; Karş. *Gürcistan Tarihi*, yayına haz. E. Merçil, Ankara: TTK, 2003, s. 268 n. 382; Kiragos, *Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians*, İng. terc. Robert Bedrosian, New York 1986, s. 14 (HTML rbedrosian.com).

Ermenilerden talep etmeye başladı. Simbat'ın yeğeni hile ile İstanbul'a götürülerek Ani Ermeni Prenslığı'ne son verildi⁴.

1064 yılında Kars bölgesinde Bizans'ın Ani teması (askeri valilik), Gürcistan (İber) Bagratlılarına tabi Cavaket* bölgesi ve merkezi Kars şehri olan Vanand Bagratlı krallığı gibi üç ayrı siyasî bölge görülüyor⁵. Ani teması Bizanslılar tarafından 1045 yılında kurulmuştur. Urfalı Mateos'a göre, bu tarihte İmparator Konstantin Monomakhos, haremağası Baragamos komutasında büyük bir orduyu Ani'yi, zapt etmek üzere göndermiş, fakat Ani Ermenileri Bizans ordusuna karşı önce direnmekle beraber, sonra kaleyi teslim etmişlerdir⁶.

Vaspuşakan ve Ani bölgelerini eline geçiren Bizans, mezhep ve ırk farklılığı dolayısıyla Ermenilere ekonomik ve askerî baskı uygulamaya başladı. Urfalı Mateos'un ifadesiyle Bizanslılar, St. Grigoriyus'un katolikosluk makamını* Ermenistan'dan kaldırmaya çalıştılar. Onlar, özellikle bu bölgelerin fethinden sonra bütün Ermenileri Kadıköy mezhebine sokmak istiyorlardı. Bu amaçla bütün Ermeni prens ve kumandanlarını doğudan çıkarıp, kendi memleketlerinde ikamet etmeye zorladılar. Cesur ve kuvvetli bir Ermeni buldukça, onun ya gözlerini çıkarıyorlar ya da boğup denize atıyorlardı. Böylece bütün Hristiyanların esir ve köle olarak İran ülkesine götürülmesine sebep oldular. Bu nedenle müellif, Ermenistan'ın Türkler tarafından alınışından sonra Ermenilerin Bizans'ın bütün zulümlerinden kurtulmuş olduğunu ifade eder⁷.

Ani o tarihte bütün Arpaçayı boylarını (Şirag), Alagöz (Arakadz) dağı çevresini, Zengisuyu yukarısındaki Beçni kalesini, Kağızman deresi (Arşanurik) ve Sürmeliçukuru (Cagadk) bölgelerini içerisine alıyordu. Kars'ın 40 km. kadar doğusundaki Ani bu bölgenin merkezi idi. Ani'nin doğusunda bulunan Revân ve Nahcevan'ın merkezi olan Dovin'de oturan Şeddâdî emîrlerinden Ebû'l-Esvâr Şâvûr (1020-1067), Selçuklulara kılavuzluk ederek, Ani'den saldıran Bizans askerî kuvvetlerini 1046'dan beri geri çeviriyordu⁸.

⁴ Ali Güler-Suat Akgül, *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara: Türkar Yayını, 2003, s. 7; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara: TTK, 1991, s. 291 vd.

* Akhavi Cavalis, Cavavkhk veya Cavakh şekillerinde yazılı olan bu yer Gugark eyâletinde bulunmaktadır. Bk. Urfalı Mateos, s. 119 n. 46.

⁵ "Selçukluların Ani'yi Fethi", s. 121.

⁶ Urfalı Mateos, s. 83.

* Ermeni kiliselerinin reisi olan katolikosun makamıdır. İlk Ermeni katolikosluğu Grigor Lusaroviç tarafından kurulmuştur. Bagratuni krallığının ortadan kalkmasına kadar Ani yakınında Arkina denilen bir kasabada bulunan bu makam, krallığın ortadan kalkması ile parçalanmış, Kilikya'da, Honi'de ve Maraş'da birer katolikosluk makamı daha kurulmuştur.

⁷ Urfalı Mateos, s. 110-113.

⁸ "Selçukluların Ani'yi Fethi", s. 121; R. Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2006, s. 561. Bizans İmparatoru Konstantin Monomakhos, Ani Ermeni Krallığı'na karşı Müslümanlarla ittifak etmekten geri durmamıştır. Bu cümleden olmak üzere İmparator, Dovin Emîri Ebulesvar'ı Ani

Merkezi Ahılkelek olan Cavaket bölgesi ise II. Basileios tarafından Bizans'a bağlanmıştır. İki taraf arasında 11 Eylül 1122'de cereyan eden ve Gürcü Kralı Giorgi'nin mağlup olduğu savaş sonunda akdedilen sulha göre Giorgi on dört kaleyi, ilaveten Kuropalates David'in Tao, Pasin, Ardahan, Göle, Cavaket'teki topraklarını ve Şavšet'i, ayrıca oğlu Bagrat'ı rehin olarak imparatora verdi⁹. II. Basileios'un yerine geçen kardeşi VIII. Konstantinos (1025-1028) 1028'de Gürcistan Bagratlılar hânedânı ile ittifak ederek onlara yardımda bulundu ve halefleri de bu siyaseti devam ettirdiler. 1032 yılında Kartili ve Abhazlar Kralı IV. Bagrat (1027-1072)'in annesi Kraliçe Maryam İstanbul'a giderek İmparator III. Romanos Argyropulos (1028-1034) ile Bizans-Abhazya ittifakını yeniledi. 1040 yılında IV. Bagrat Tiflis hâkimi Arap Cafer'i kendisine tabi kıldı ve Cafer'in ölümünden sonra orada oturmaya başladı. Kral IV. Bagrat buradan Cavahet'e giderek, o zaman surları bulunmayan Ahılkelek'in siperlerini yaptırdı ve Liparit'e de Kartili eristavlığını verdi¹⁰.

Bu yıllarda IV. Bagrat'ın kuvvet ve siyasi nüfuzu gittikçe artmakla beraber, gittikçe sıklaşan Selçuklu akınlarına karşı hâkimiyet bölgesindeki stratejik yerleri tahkim etmeyi ihmal etmediği de görülüyor. Yukarıda Bizans'a bağlandığından bahsettiğimiz Ani şehrinin kendisine bağlanmasıyla IV. Bagrat'ın nüfuzu daha da artmıştır. Vest adında birisi, Anberd hariç olmak üzere Ani'ye bağlı dokuz kale ile beraber Bagrat'a iltihak etti. Ani halkı şehri, babası tarafından Ermenistan üzerinde hakları bulunan Bagrat'ın annesine verdiler. Çünkü Bagrat'ın annesi Kraliçe Maryam Ermenistan Kralı Senekherim'in kızı idi¹¹. Fakat, IV. Bagrat Tiflis'e girip, Kahet Kralı Gagik ve ülkenin bütün ileri gelenleri kendisine itaat arz ettikten sonra Liparit, kraliçeye ihanet ederek Ani şehri ile Artanuç valisini, Hihani, Tzihis-Cuar

üzerine yürümeye çağırmıştır. Bizans imparatoru bu siyasetiyle Ermeni bağımsızlığının sürmesindense, Ermenistan'ı Müslümanlara vermeyi tercih ediyordu. Ebulesvar, Şirag bölgesinde bazı kale ve köyleri ele geçirmişse de Ani'yi istilâ etmeye muvaffak olamamıştır.

⁹ *Gürcistan Tarihi*, s. 270. Üç sene İstanbul'da rehin olarak kalmış bulunan Bagrat, verilen söz üzerine memleketine geri gönderilmiş ve babasının ikametgâhı olan Kutais'de ebeveyniyle buluşmuştur (1025). Kral Giorgi ise 16 Ağustos 1027'de ölmüştür; Karş. Urfalı Mateos, s. 51.

* Meşhur Orbelian ailesine mensup olan Liparit, Mateos'a göre Bizans müelliflerinin Horace veya Horatios olarak zikrettikleri Rad'ın kardeşi idi. Horace 1022 tarihinde İmparator II. Basileios'un Kuzey Gürcistan ve Abhazya Kralı Giorgi'ye karşı yaptığı savaşta ölmüştür. Urfalı Mateos, s. 87 ve n. 216.

¹⁰ *Gürcistan Tarihi*, s. 275, 278, 279; *The Georgian Chronicle*, İng. terc. Robert Bedrosian, New York 1991, Chapter 17, s. 103 (HTML rbedrosian.com).

¹¹ *Gürcistan Tarihi*, s. 280. Ermeni yazarlarının dediğine göre, Kral II. Gagik IX. Konstantin Monomakhos (1042-1055) tarafından hilekârlıkla İstanbul'a çağırıldıktan sonra Ani halkının ayrı ayrı tasavvurları olmuştur. Halkın bir kısmı Topraksız David'e, diğer bir kısmı David'in eniştesi Abulesvar'a ve nihayet bir kısmı da Bagrat'a tabi olmak istiyorlardı. Sonunda şehrin en nüfuzlu şahıslarından biri olan Vest, şehri Bagrat'a teslim etmiştir.

ve Atskuer* senyörü Abuser'i kendi tarafına çektikten sonra Beçis-Tzihe senyörü Guaram'ı da Ani kapıları önünde yakaladı. Liparit ayrıca Bagrat'ın kardeşi olan Demetre'yi Bizans'dan getirterek Gürcü krallığı içerisine nifak soktu. Fakat, Liparit'in oğlu İoane, IV. Bagrat'ın elinde rehin olarak bulunmaktaydı. Liparit onu geri isteyerek, mukabilinde Abuser'i kalesiyle beraber iade etti. Kahetliler ve askerleri, Ermenistan Kralı David ve adamları Liparit'i tuttular. Diğer taraftan üç bin Varang* da IV. Bagrat'a yardıma geldiler. İki taraf arasında Sasiret ormanında yapılan savaşta Liparit galibiyet elde etti¹². Bu vakayiden ve *Gürcistan Tarihi*'nin ayrıntılarından anlaşıldığına göre Liparit ile IV. Bagrat arasında bazı özel nedenlerden ötürü aşırı bir kin ve nefret vardı. İmparator IV. Bagrat'ın tarafını tutmasına rağmen İbrâhim Yınal idaresindeki Selçuklu ordusu Pasin ovasında görüldüğünde harekete geçen Bizans ordusuna Liparit de çağrılmış ve o, Yukarı Kartili'nin bütün askerleriyle beraber hareket etmişti. 440 (1048)'de vuku bulan çarpışmada Bizans ordusu ve Liparit Türkler tarafından kaçmağa mecbur edildiler ve Liparit yakalanarak, Horâsân'a Sultan Tuğrul Bey'in yanına götürüldü¹³. Tafsîlâtına girmeyeceğimiz bu savaş sonunda Erzurum bölgesi Türklerin eline geçmiştir.

Sultân Alparslan'ın Birinci Kafkasya Seferi

Sultân Tuğrul Bey'in Rey şehrinde 8 Ramazan 455 (4 Eylül 1063)'de ölümü¹⁴ üzerine tahta çıkan Alparslan, taht iddiasında bulunan diğer hânedân üyelerini saf dışı ettikten sonra, daha önceleri Anadolu'da girilen Selçuklu akınlarını sürdürmek amacıyla, 456 yılı Rebiyülevvel başında (22 Şubat 1064) ordusuyla Rey'den Azerbaycan'a hareket etti¹⁵. El-Hüseynî, Anadolu'ya doğru hareketinden sonra, Sultân Alparslan'a Kürt hırsızlarından bir grubun Hulvân hudutlarında yol kesip, yağma yaptıkları haberinin verildiğini naklediyor. Alparslan bunların üzerine

* Kür nehri üzerinde bir köy ve kale.

* Bizans ordusundaki Ruslar, belki de Sakson ve İskandinavlı ücretli askerler.

¹² *Gürcistan Tarihi*, s. 280-282. Liparit'in Gürcistan kralına karşı kazandığı bu zaferin kesin tarihi tesbit edilememekle beraber, muhtemelen 1048'den ve Selçuklulara karşı yapılan seferden önce vuku bulmuştur.

¹³ *Gürcistan Tarihi*, s. 283; Azimî (*Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*), yay. A. Sevim, Ankara: TTK, 1988, s.)'ye göre, bu seferde Kutalmış b. Arslan Yabgu da bulunmuş olup, savaş Hasankale (Kapetru)'de cereyan etmiştir; İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, IX, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, s. 414; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, Türkçe trc. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı yayınları, 1995, s. 153; Urfalı Mateos, s. 87-90; Symbat, *Symbat Sparapets Chronicle*, İng. terc. Robert Bedrosian, Long Branch-New Jersey 2005, s. 23 (HTML rbedrosian.com).

¹⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-zaman fî Tarihi 'l-âyan*, neşr. A. Sevim, Ankara: TTK, 1968, s. 102; İbnü'l-Esir, X, s. 44; İbn Kesir, XII, s. 201; Reşidüddîn Fazlullah, *Câmi 'ü't-tevârih (II. Cild, 5. cüz, Selçuklular Tarihi)*, nşr. A. Ateş, Ankara: TTK, 1999, s. 28; Şebânkâreî, *Mecmâü 'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 100.

¹⁵ İbnü'l-Esir, X, s. 49; Reşidüddîn'in ifadesinde (s. 33) Alparslan Hazar Derbendi ile Abhazya'ya doğru sefere çıkmıştır.

asker sevk ederek, hepsini kılıçtan geçirip, yolların emniyetini sağlamış ve bu havalinin emâretini, Emîr Beg Arslan'a vermiştir¹⁶. Urfalı Mateos, Alparslan'ın İranlılar, Türkler, Hûzistân ve Mâzenderânlılardan topladığı ordusuyla 5 Mart 1064'de Azerbaycan'a girdiğini belirtiyor ki, bu ordunun yürüyüşünün on dört gün sürdüğü anlaşılıyor. Türk ordusunun azameti karşısında dehşete düşmüş olan müellif, Alparslan'ın ordusunu şöyle tavsif ediyor: "*Korkunç dalgalarla çalkalanan bir denizi ve taşkın sularını ileriye atan azgın bir nehri andıran bu muazzam ordu...*"¹⁷.

Sultân buradan Urmiye gölünün kuzeydoğusundaki Merend kentine ulaştı. Merend'de bulunduğu sırada, yanına pek çok kez Anadolu'ya gazâ akınlarına çıkan Tuğtegin adındaki bir Türkmen emîri geldi. Tuğtegin'in yanında bulunan çok sayıdaki Türkmen, cihâd konusunda tecrübeli olup, o bölgeleri çok iyi tanımaktaydılar. Bu nedenle Tuğtegin, Sultân Alparslan'a Bizans'a bağlı olan Gürcü memleketlerini küfür, azgınlık ve isyanın kaplamış olduğunu haber verip, Anadolu'ya girmeğe teşvik etti ve bu konuda kılavuzluk yapmak suretiyle yol göstermeğe söz verdi. Bu teklifi değerlendiren Alparslan, Tuğtegin ve askerleriyle beraber yola çıkıp, dar geçitlerden ve yollardan geçtikten sonra Nahcivân'a vardı. Buradan daha ileriye gitmek için Aras nehrini geçmek gerekiyordu. Alparslan, bir taraftan nehrin geçilebilmesi için gemiler yapılmasını emrederken, diğer taraftan askerlerinin sayısını artırma yoluna gitti. Bu sırada kendisine Hoy ve Selemâsd şehirlerinin tâbiliğin gereğini yerine getirmediikleri ve şehirlerine kapanıp, savunmaya çekildikleri haberinin gelmesi bir fırsat oldu. Alparslan bu haber üzerine Horâsân amîdini* onların üzerine göndererek, hem itaata davet hem de tehdit ettirdi. Bu tehdit amacına ulaştı ve bu şehirlerin halkı, Selçuklu askerleri arasına katıldı. Böylece Alparslan'ın etrafında pek çok mahallî emîr ve çok sayıda asker toplanmış oldu¹⁸.

Ordusunun asker sayısını artırıp, gemilerin yapımını da tamamlattıktan sonra Aras nehrini geçen Alparslan burasını kendisine askerî üs yapıp, ordusunu iki kısma ayırarak, 9 yaşındaki oğlu Melikşâh ile vezîri Nizâmülmülk'ün komutasına

¹⁶ El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, Türkçe terc. N. Lugal, Ankara: TTK, 1999, s. 24.

¹⁷ Urfalı Mateos, s. 118.

* Selçuklular Horâsân bölgesindeki şehirlerin idaresini "amîd" adı verilen görevlilere tevdi etmişler, fakat bunun yanında buralara askerî garnizonlar yerleştirmişlerdir. Bu askerî kuvvetlerin başında bulunan "şahne" adı verilen emîrler, görevli oldukları bölgenin nizam ve asayişini sağlamaktaydılar. Bir eyâletin başında bir nevi vali olarak gördüğümüz bu memuriyet ilk olarak Tuğrul Bey zamanından itibaren görülmektedir. Bondârî (*Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, s. 233) bu konuda şunları söylüyor "*Horâsân'ın etrafı şahnelere dolu idi. Civârı sâkinlerle meskûn olup, iyi insanlar orasını yurt edinmişlerdi. Yurtları feyizli ve bereketli idi. Nizâmülmülk, devletin intizâmı için kâfi geliyor, devleti kolaylıkla idare ediyor ve cahillerin ellerini tutuyordu. Horâsân'da iki reis yoktu.*"

¹⁸ İbnü'l Esir, , X, s. 49 vd.; El-Hüseynî, s. 24.

verdiği esas orduyu Bizans sınır kalelerine doğru yola çıkardı. Melikşâh ve Nizâmülmülk, Aras nehrini izleyerek bugünkü Türkiye sınırları içerisine girdiler. İçinde kalabalık bir Rum nüfusunun bulunduğu bir kale üzerine yürüdüler ve kale kumandanını öldürerek kaleyi zapt ettiler¹⁹.

Oradan Sürmârî* kalesine gittiler ve burayı da aldılar. Daha sonra Sürmârî'nin yanındaki bir kaleyi de fetheden Melikşâh bu kaleyi tahrip etmek isteyince, Nizâmülmülk ona engel oldu ve “*Burası Müslümanlar için bir uç kalesidir*” diyerek orayı zahire, mal ve silahla doldurdu. Bu fetihler yapıldıktan sonra bütün bu kaleleri Nahcivân emîrine teslim etti.

Melikşâh ve Nizâmülmülk daha sonra Meryemnişin şehri üzerine yürüdüler. Burada çok sayıda rahip, papaz, Hristiyan hükümdârları ve onlara bağlı halk vardı. Bunlar bu şehrin halkına yaklaşmak için çare arıyorlardı. Meryemnişin müstahkem bir şehirdi. Surları büyük ve sağlam taşlardan yapılmış, kurşun ve demirlerle birbirlerine kenetlenmişlerdi. Yanında da büyük bir nehir vardı. Nizâmülmülk savaşmak için gerekli olan gemi ve diğer teçhizatı hazırlatıp, savaşa girdi. Savaş gece gündüz devam etti. Nizâmülmülk askerleri münâvebeyle savaşmak üzere görevlendiriyordu. Kaledekiler acz ve çaresizlik içerisine düşerken, Selçuklular şehrin surlarına kadar geldiler, merdivenleri surlara dayayıp, en üst noktasına kadar çıktılar, çünkü artık kazmalar körelmiş, taşının sağlamlığından dolayı surları delemeyecek hale gelmişlerdi. Buna rağmen Selçuklu askerleri şehre girip, hâkim olmayı başardılar²⁰.

Alparslan daha sonra oğlu ile vezîrini yanına çağırdı. Kendisinin asıl hedefi Anadolu olmakla beraber Alparslan, arkasını emniyete almak amacıyla önce Gürcistan üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Bu konuda onu teşvik eden de Tuğtegin olmuştu. Çünkü Tuğtegin Gürcü ülkelerinde adalet nizâmının bozulmuş olduğunu sultâna bildirmekle, buraları itaate almadan Anadolu üzerine sefere çıkmanın tehlikeli olacağı hususunda sultânı ikna etmişti. Bu nedenle Alparslan, ordusuyla Gürcistan'a doğru yola çıktı²¹.

¹⁹ El-Hüseynî, aynı yer. Müellif bu olayı şöyle hikâye ediyor: “*Melikşâh kaleye hücum etti ki, orada Rumların okçuları bulunuyordu. Bunlar Müslümân askerlerden bir çoğunu öldürdüler. Sonra Nizâmülmülk ve Horâsân amidi atlarından indiler ve piyade oldular. Sultân Melikşâh bir ok atarak, kalenin komutanını boynundan vurdu. Kafirler kendilerini taşla müdafaa ettikten sonra nihayet yüksek bir tepeye doğru kaçtılar. Müslümân askerler galip gelerek bunların hepsini kılıçtan geçirdiler.*”. Ancak kaynaklarda bu kalenin ismi verilmemektedir.

* Bugün Sürmeli Çukuru denen bu yer Kars ilinin Aras sağında Aralık, Iğdır ve Tuzluca ilçelerini içine alan bölgedir. Bk. “Selçukluların Ani’yi Fethi”, s. 123.

²⁰ İbnü’l-Esir, X, s. 50; El-Hüseynî, s. 25; Melikşâh’ın veliahdlığı zamanında yapmış olduğu bu fetihler için ayrıca bk. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını No. 569 Osman Yalçın Matbaası, 1953, s. 9-12.

²¹ M. A. Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 14 vd.

Melikşâh yol boyunca birkaç kale ve hisarı daha ele geçirmiş, çok sayıda Hristiyanı da esir almıştı. Sultân Alparslan'ın asıl hedefi müstahkem Ani kalesi olmakla beraber, önce bu kalenin çevresindeki kaleleri düşürme işine girişmiştir. Selçuklu kuvvetleri ilk olarak Sübizşehr üzerine yürüdüler. Bu şehrin halkıyla Selçuklu askerleri arasında çok çetin çarpışmalar oldu, fakat bütün direnişlere rağmen Alparslan şehri zapt etti.

Daha sonra müstahkem ve surları yüksek bir şehir olan Al-Lâl* şehri üzerine yürüdüler. şehrin doğu ve batı taraflarında yüksek bir dağ yer alıyordu. Dağda da ayrıca birkaç tane kale vardı. şehrin kuzey güney doğrultusunda ise geçilmesi zor büyük bir nehir akmaktaydı. Selçuklular bu durumu görünce hâkimi Gürcü olan bu şehrin fethinin çok güç olduğunu anladılar. Aslında yukarıda adlarından söz edilen kaleler de ona aitti. Alparslan nehrin üzerine genişçe bir köprü kurdu. Çarpışmalar gittikçe şiddetlendi, vaziyet vahim bir hal aldı. Bunun üzerine şehirden iki kişi çıkıp, imdat ve emân dilediler. Ayrıca sultânın kendileriyle birlikte bir miktar asker göndermesini istediler. Alparslan, bunlarla beraber seçkin bir müfreze gönderdi. Bu askerler suru geçer geçmez, şehirdeki Gürcüler tarafından kuşatıldılar ve onlarla savaşmaya başladılar. Selçuklu askerlerinden birçoğu öldürüldü. Geçidin darlığından dolayı kaçma imkânı da bulamadılar.

Daha sonra Gürcüler şehirden çıkıp, Selçuklu kuvvetlerine saldırdılar. İki taraf arasında şiddetli bir çarpışma cereyan ederken, Sultân Alparslan namaz kılmaktaydı. İmdat çağlıklarını duyduğu halde, namazına devam edip, namazı bittikten sonra savaşa girdi. Selçuklular karşısında Gürcüler bozulup, şehre geri döndüler ama Selçuklu askerleri de onlarla beraber şehre girdi. Böylece Alparslan şehri zapt etti. Selçuklular buradan çok sayıda ganimet elde ettiler. Gece olunca çıkan çok şiddetli bir rüzgâr, burcun yakıldığı yerde kalmış olan ateşi etrafa yayınca bütün şehir yandı (Receb 456/Haziran-Temmuz 1064). Sultân Alparslan ayrıca bu şehrin yakınında bulunan müstahkem bir kaleyi de ele geçirdi. Oradan Kars tarafına ve Ani kalesi üzerine yürüdü. Ani yakınında Seyl-vürde ve Nevre denilen iki beldenin halkı İslâmı kabul etti ve bu nedenle manastırları yıkıp, mescid yaptılar²². Ani'yi fethetmeden önce kalenin güneyindeki Akkent (Sepidşehr*) ve kuzeyinde Çıldır gölündeki Ağcakale'yi ele geçirdi²³.

Alparslan Gürcistan'ın güney kısımlarını ele geçirdikten sonra bir Bagratlı prensesle evlenmek hevesine kapıldı. Sultan ittifak teklif etmek ve kız kardeşinin kızını eş olarak istemek üzere, bu şehirden Kral Bagrat'a bir elçi gönderdi. Sultân Alparslan'ın istediği Bagrat'ın yeğeni Ağuvan* Ermeni Kralı Kürige'nin²⁴ yeğeni

* Allahverdi'de Lavlar dağ kütesinin, Lori'nin kuzey doğusunda, Pertuc, Tepeta ve Borçalı ırmağı kıyısında bir yeri.

²² İbnü'l-Esir, X, s. 52; Bondârî, s. 31.

* Bu şehir, Ermeni-Gürcü sınırında, Marmaşen'in kuzeyinde, Akhuryan'ın kaynaklarının birinin yakınında yer alıyordu.

²³ Bk. "Selçukluların Ani'yi Fethi", s. 129; R. Grousset, s. 597.

* Ermeni müellifleri Ağuvan olarak iki ayrı mıntıkayı kasd etmişlerdir. Bunlardan birincisi Kur nehri ile Hazar denizi arasında kuzeye doğru Derbend geçidine kadar olan ülkedir ki

yani kız kardeşinin kızı idi. Urfalı Mateos'a göre, Kürige korkusundan dolayı buna razı oldu ve buna karşılık Alparslan onunla daimi barış ve dostluk akdederek, onu hediyelerle beraber Lori'ye uğurladı²⁵. *Gürcistan Tarihi*'ne göre, Kürige ilkin bu izdivacı reddetmiş, bunun üzerine Alparslan kızın dayısı olan IV. Bagrat'tan duruma müdahale etmesini istemişti. Kürige buna rağmen olumlu cevap vermeyince II. Bagrat adamları vasıtasıyla Kürige'yi yakalatmış, Şamsvilde sınır kalesini alıncaya kadar onu esir tutmuştur²⁶. Bu arada IV. Bagrat'ın Kürige'yi kızını vermeğe razı ettiği diğer kaynaklarda da belirtiliyor²⁷. Bu durumda IV. Bagrat'ın Alparslan'la bir an önce barış yapmaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Alparslan'ın bu siyâsi evlilik isteğine bu yüzden yardım etmiş olmalıdır. *Gürcistan Tarihi*'ndeki kayda göre Selçuklu fetihleri dolayısıyla uğradığı kayıpları, Lori Ermeni krallığını kendisine bağlamak suretiyle telafi etmeye çalışmış ve bu krallıktaki Ermenileri kendisine bağlamıştır.

Ermeni Hâkimiyetinin Sonu: Ani ve Kars'ın Fethi

Sultân Alparslan oradan Ani kalesine doğru hareket etti, fakat oraya varınca, kalenin çok müstahkem bir vaziyette olduğunu gördü. Kalenin dörtte üçü Aras nehriyle çevrili olup, öbür tarafında çok sert akan derin bir nehir vardı. Bu nehre büyük taşlar atılsa bile, su alıp götürüyordu. Şehre giden yol, üzerinde sert ve sağlam taşlardan yapılmış bir surun bulunduğu, hendekten geçiyordu. Ani* büyük,

buna Şirvân Ağuvank'ı veya sadece Şirvân denilir. İkincisi ise Ermenistan'ın Uti, Artzakh ve Paitagaran adlarındaki üç eyaletiyle Kur'un kuzeyinde bulunan bir kısım araziye ihtiva eden muntıkadır. Ermeni Ağuvank'ı denilen bu yer bazen yerli ve Ermeni prenslerinin, bazen da Gürcülerin veya diğer yabancı bazı milletlerin hâkimiyetlerinde bulunmuştur. Bugün Karabağ tesmiye edilen Ermeni Ağuvank'ının başkenti Şuşi veya Şuşa kentidir. Urfalı Mateos, s. 118 n. 44.

²⁴ O zamanda Lori'de hüküm süren II. Kürige, Topraksız David'in oğlu olup, 1046 senesinde babasına halef olmuştur. David, Kahet'in Gürcü kralı Büyük Kürige'nin kız kardeşi Zorasertel veya Zolasertel, amcası Simbat da IV. Bagrat'ın kız kardeşi Guranduht ile evlenmişlerdi. Alparslan'ın evlendiği prenses, IV. Bagrat'ın kızıdır. Fakat, Alparslan sonra ondan usanmış ve subaylarından birine vermiştir ve Ebû'l-Ferec (I, s. 318) adı geçen prensesin Bagrat'ın yeğeni olduğunu söyler, fakat Urfalı Mateos (s. 118) onun babasının Kurige olduğunu söyler, amcası Simbat'dan bahsetmez. Urfalı Mateos'a göre (s. 119) sultân bu sefer esnasında Cavalik veya Cavahet bölgesine girerek, , şiddetli bir mukavemetten sonra Ahal şehrini zapt etti ve halkı yaş ve cinse bakmaksızın kısmen kılıçtan geçirdi, kısmen de esir eyledi. Sultân kaynatası Lore kralına ait olmayan Samşvilde şehrini de zaptetti. Sultân sonra Gürcü vakantüvisin anlattığı gibi, Ani üzerine yürüdü.

²⁵ Urfalı Mateos, s. 119. Lori, Gorigian krallarının merkezi idi. Bu şehir Gugark eyâletinin Taşir bölgesinde bulunuyordu; Bondârî (s. 31) ve Reşîdüddîn (s. 31 vd.) Alparslan'ın bu Gürcü prensesiyle önce evlendiğini sonra da onu boşayıp Nizâmülmülk ile nikâhladığını yazarlar.

²⁶ *Gürcistan Tarihi*, s. 289.

²⁷ Meselâ bk. *The Georgian Chronicle*, Chapter 17.

* Abû'l-Farac (*Abû'l-Farac Tarihi*, I, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara: TTK, 1987, s. 316)'a göre, Ani şehrinin kuvvetini anlamak için büyük Aras nehrinin dörtte üçünü kuşattığını,

mamur ve nüfusu kalabalık bir şehir olup, içinde beş yüzü aşkın kilise bulunmaktaydı. Burayı kuşatan Alparslan, ahşap bir burç yaptırıp, içini askerlerle doldurarak, üzerine mancınıklar ve okçular yerleştirdi. Böylece şehirdekileri görebilme imkanına sahip oldular. Selçuklu askerleri surları delmek maksadıyla ilerlerken, durup dururken surlardan bir parça yıkıldı. Bunun üzerine askerler içeri girdiler ve şehri fethettiler. Bu fütihat ile ilgili haber bütün ülkeye yayıldı. Fetihnâme Bağdâd'da halifelik sarayında okundu ve halife sultâna övgü ve dualarını içine alan bir mektup yazdı ve ona Ebû'l-Feth unvanını verdi. Alparslan bir kumandanını kalabalık bir askeri birlikle şehirde bırakarak, oradan ayrıldı. Gürcü kralı Alparslan'a bir elçi gönderip, barış istemişti. Sultân da her yıl cizye ödemesi şartıyla barış teklifini kabul etti²⁸.

Gürcistan Tarihi'nde nakledildiğine göre, IV. Bagrat, Kvetar ve Nahcevan hariç olmak üzere Heret ve Kahet'in bütün kalelerini zapt edip, hiçbir hükümdârın erişemediği derecede zengin ve kudretli bir kral olduktan sonra, Büyük Selçuklu hükümdârı Alparslan tarafından Doğu Anadolu harekâtı başlatılmıştır. Sultân Alparslan akınlarında daima yaptığı gibi, ansızın gelerek Kangarni bölgesine ve Trialet'e girip, buralarda büyük tahribat yaptı ve onun süvarileri bir günde Kvelis-Kur'a kadar yayıldılar²⁹. Alparslan, Şavşet, Klarcet ve Tao içinden geçerek Panaskert'e kadar geldi. Aynı günde Tor ve Ghviv vadisine kadar gelerek Trialet'de üç gün kaldı. Bu sırada annesi, kız kardeşi ve oğlu Giorgi ile beraber Tao'dan gelmekte olan kral, Heknebulni'de durmuştu. Kral oradan hareket ederken, sultanın askerleri tarafından durduruldu. Bu askerler ileriye doğru yürüyerek, bir tepenin üzerinde durdular. Kral kendilerinden önce Kartili'ye gelmiş olduğundan onlar Cevaket'e giderek Ahılkelek'i kuşattılar. Mesh ve yukarı memleket aznavurları burada şiddetli bir savunma gösterdilerse de yalnızca üç gün savaşılabildiler, çünkü Ahılkelek henüz iyi surlarla çevrilmiş değildi. Nihayet kuvvetli düşmanlarına karşı mukavemet edemeyerek silahlandılar, kapıları açtılar ve kanlı bir çarpışmadan sonra öldürüldüler. Türkler şehre girerek bir çok

dörtte birinin derin bir çukur ile çevrilmiş olduğunu ve Aras'ın bu çukuru doldurup, kuvvetli cereyanlar yaparak, buradan geçtiğini söylemek kafidir. Şehir halkı buraya girip, çıkmak için bir köprüden istifade ediyorlardı. Şehir içinde yedi yüz bin hane ve bin kilise bulunuyordu.

²⁸ İbnü'l-Esir, X, s. 52; Bondârî, s. 31; Abû'l-Farac; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam*, neşr. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrût-Lübnan: Dâri'l-kütübi'l-ilmiyye, 1412 h., s. 87; *The Georgian Chronicle*, Chapter 17; Karş. "Selçukluların Ani'yi Fethi", s. 129.

* Burası muhtemelen Samtze'nin kuzey batısında en uzak yerlerden biri olan Kvelis-Tzihe'nin bulunduğu memleketin en son noktasıdır.

²⁹ 1064'de Bizans müellifleri, Konstantinos Dukas zamanında Alparslan'ın Gürcistan'a yaptığı bu akının felaketli neticelerinden hemen hemen aynı surette bahsederler. Bizans memleketinin komşu toprakları Türkler tarafından ateş ve kan içinde tahrip edildi. Esasen harabe haline gelmiş olan güzel İberya memleketi, gitgide ıssız bir hale geldi ve tamamıyla tahrip edildi. *Gürcistan Tarihi*, s. 287 n. 472; Symbat, s. 29.

Hristiyanı esir ettiler ve büyük bir ganimet götürdüler. Ahılkelek Çayı tamamen kana bulandı³⁰.

Ani düşünce Alparslan bir elçi yollayıp, Kars Ermeni Kralı Gagik'i vassallık hükümleri gereğince huzuruna çağırdı. Hem Alparslan'dan korkan hem de tedbirli bir kral olan Gagik, sultânın elinden sağ salım kurtulabilmek için elçinin huzuruna karalar giyinmiş olarak çıktı ve Sultân Tuğrul Bey'in yasını tuttuğunu söyledi. Gagik'in oynadığı bu oyunla Alparslan'ı kandıramayacağı ileri sürüldü. Aslında Gagik, Tuğrul Bey'in vefatına gerçekten de üzülmüş olabilir. Çünkü Tuğrul Bey onu bir zamanlar dolaylı olarak kurtarmıştı. Şöyle ki 1054-1055'de İbrâhim Yınal Kars'a hücum edip, kaleyi kuşattığı zaman kendisiyle savaş halinde bulunan Tuğrul Bey'in gelişiyile çekilmişti³¹. Bu nedenle Ermeni kralı karalar giyerek, Tuğrul Bey'in kendilerinin kurtarıcısı ve metbuu olduğunu bildirmiş ve Alparslan'ı duygusal olarak etkilemiş olabilir.

Alparslan memnun olup, Kars'a gitti ve Kağızman deresi, Kars yaylası, Susuz ilçesi ve Arpaçay merkez bucağı çevresini kapsayan bölgeyi Ermeni kralına verdi. Ancak Gagik, kısa bir süre sonra Bizans imparatorunu mirasçı yaparak, Anadolu içlerine çekilmeyi uygun buldu. Gagik Kars ve Vanant'daki mülkünü Bizans'a bırakırken, İmparator X. Konstantinos Dukas (1059-1067) bunun karşılığında ona Kapadokya'da topraklar verdi. Urfalı Mateos'un ifadesiyle Ani ve Kars'ın fethedilmesi ile Ermeni milleti esaret altına alınmış oldu. Ermeniler için hiçbir kurtuluş ümidi kalmadı ve köle haline geldi³².

Ani (16 Ağustos 1064) ve Kars gibi önemli hudut kentlerini fetheden Sultân Alparslan, Anadolu'da genişleme yoluna gitmeyip, İran'a döndü. Fethettiği yerleri

³⁰ Bu akın Ani'nin zaptından bir az önce olmuştu. Alparslan önce Ağovani'ye girdi ve orada Kral Kürige'nin kızını aldı. Oradan da Cavaket'e girerek, şiddetli bir mukavemetle karşılaştıktan sonra Ahılkelek'i zapt etti. O, Şamsvilde'yi de zapt etti. ve muazzam bir ganimete sahip olarak Ani şehrine doğru yürüdü. Ani dükü Bizanslıların namına olarak Bagrat adında biri, muavini de Bagursan'ın oğlu Grigor idi. M. F. Brosset'in Süryani Mihail'den naklettiğine göre, Abdeselam (Alparslan) bizzat Ermenistan'a gelerek memleketi kendisine bağlamıştır. Şamsude'yi zapt ettikten sonra yüz bin Ani üzerine yürüdü ve kanları ile yıkanmak için bir hendeğin içinde bin adam kestirdi. Sonra da Nahcevan'a döndü. Ancak *Süryani Vekâyinâmesi*'nin 1971 Kudüs baskısında Alparslan'a atfedilen ve kabule şayan olmayan bu olay yoktur. Brosset'in kaynak olarak zikrettiği nüsha tam olarak belli değildir. Söz konusu olay aynen Vardan'da (1862 Venedik baskısı, s. 100) mevcuttur ve kitabın naşiri diğer çok eski bir yazmada aynı olay için "bazılarının dediğine göre" yazılı olduğuna işaret etmiştir. *Gürcistan Tarihi*, s. 288 n. 473 (çeviren H. D. Andreasyan'ın notu); Karş. R. Grousset, s. 596; Ani'nin fethi hakkında ayrıca bk. Aristakes, *Aristakes Lastivertci's History*, İng. terc. Robert Bedrosian, New York 1985, s. 163 vd. (HTML rbedrosian.com); Vardan, *Vardan Aravelti's Compilation of History*, İng. terc. Robert Bedrosian Long Branch, New Jersey 2007, s. 57 (HTML rbedrosian.com).

³¹ R. Grousset, s. 600.

³² Urfalı Mateos, s. 122; Symbat (s. 29) imparatorun ona Kayseri bölgesinde yer verdiğini belirtiyor; R. Grousset, s. 600.

de vassalları olan yöresel hâkimlere bıraktı. Meselâ Ani kenti ile Çıldır gölü çevresi, Arpaçay boyları, Meryemnişin, Sepid-şehr, Tuzluca, İğdır Ebû'l-Esvâr'a ve oğlu Menuçeher'e iktâ olarak verildi. Böylece Ani Şeddâdîleri (1064-1200) kolu Selçuklulara bağlı olarak kurulmuş oldu³³. Sultân Alparslan'ın bu fetihleri tamamladıktan sonra alelacele geri dönmesinin sebebi, Kirmân meliki olan kardeşi Kavurd'un tahtı ele geçirmek üzere isyan etmiş ve Rey'e doğru hareket etmiş olmasıydı. Alparslan kardeşinin harekâtına mukabil, zamanında yetişebilmek amacıyla cebri yürüyüşe geçmiştir. Sultân bu seferden yüz bin kişilik ordusunun başında elli bin tutsak ve sayısız ganimet ile geri dönüyordu³⁴.

Kars'daki Bagratuni Ermeni Krallığı yıkıldıktan sonra bile hala bağımsız Ermeni köşeleri kalmıştır. Bu krallıklardan ilki başkenti Lori şehri olan Daşir bölgesi idi ki başında kızını Sultân Alparslan'a vermiş olan Kürige bulunuyordu. Ayakta kalan ikinci Ermeni Krallığı ise Sünik Krallığı idi. O sırada V. Grigor veya III. Simbat adlı iki kardeş tarafından yönetiliyordu. Bu krallık da daha sonra Sultân Melikşâh'ı metbû olarak tanıyacaktı. Ancak bu saydığımız krallıklar uzak eyâletlerdendi. Esasen Ani, Kars ve Vaspurakan'da Ermeni krallıklarının yıkılmasıyla, bunlar komşu Gürcistan'ın yörüngesine daha çok girmişlerdir³⁵.

Urfa Bölgesine Yapılan Türkmen Akınları

Ani ve Vaspurakan bölgelerinin Bizans tarafından ele geçirilmesinden sonra Ermeniler kısmen bu bölgelerden göç ettirilmişlerdir. Göç ettirilen bölgeler özellikle Rumeli tarafı ile Güneydoğu Anadolu'nun İslâm ülkelerine sınır olan bölgeleridir. Bizans bu siyasetiyle, bir taraftan asıl Ermenistan'da kendi hâkimiyetine mukavemet edebilecek her hangi bir güç bırakmamayı hedeflerken, diğer taraftan iskan ettiği Ermenileri Balkanlarda gayrimüslim Türklere ve güneyde Müslümanlara karşı tampon güç olarak kullanmayı hedeflemiştir.

³³ Ani, 1072 senesinde Ravvâdî Kürt aşiretinden olan Dovin Emîri Fadlûn şehri büyük bir meblağla satın alarak torunu Menuçeher'i oraya yerleştirdi. Ermeni müellifi Vardan, Fadlûn'un Alparslan'a altınlar vererek, Ani şehrini aldığını, henüz çok genç yaşta olan torunu Menuçeher'i oraya yerleştirdiğini ve onun da büyüdükten sonra harabeleri tamir ettirdiğini ve şehrin surlarını tamir ettirdiğini yazar. *Gürcistan Tarihi*, s. 288 n. 474; *Gürcistan Tarihi*'nde 1064'de Alparslan'ın fethettiği yerleri Selçuklulara bir çok hizmetleri bulunan Ebû'l-Esvâr'a ya da Fadlûn'a verildiğini belirtmekle beraber, bütün Ermeni ve Rus müelliflerinin Ani ile ilgili olarak yaptıkları yayınlarda Ani'nin 1071 Malazgird zaferinden sonra Alparslan tarafından para karşılığı satıldığını iddia etmeleri büyük bir yalan veya yanlışlıktır. Çünkü Selçuklu devlet geleneğinde herhangi bir bölge veya arazinin para karşılığı satılması değil, iktâ olarak verilmesi söz konusudur. Kaldı ki Sultân Alparslan gibi, Türk kahraman tipinin bütün özelliklerini taşıyan böyle bir hükümdârın Türk toprağının bir kısmının dahi para karşılığı satılamayacağını bilmemesi düşünülemez. Bunu iddia edenlerin Büyük Hun Tanhusu Mao-dun örneğini hiç bilmedikleri anlaşılıyor.

³⁴ El-Hüseynî, s. 28; İbnü'l-Cevzî, s. 88; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 117; Abû'l-Farac, I, s. 31 Karş. O. Turan s. 156; Daha bk. "Selçukluların Ani'yi Fethi", s. 134.

³⁵ R. Grousset, s. 601.

1064'den beri Doğu Ermenistan bölgesine hâkim olan Selçuklular, Bizans hâkimiyetinde bulunan güneybatı bölgelerine yöneldiler. Ermeni takviminin 514. yılında (5 Mart 1065-4 Mart 1066) Urfalı Mateos'un Sâlâr-ı Horâsân adıyla zikrettiği Türk emîri Ergani yakınındaki Tilkhum (Tell Hum) kalesi üzerine yürüyüp, günlerce kuşattı ise de almayı başaramadı. Oradan Urfa bölgesindeki Siverek kalesine hücum etti, fakat kaledeki iki yüz ücretli Frank askeri direndi. Bunun üzerine Sâlâr-ı Horâsân bütün Siverek ve Nizip bölgesini tahrip edip, çok sayıda mal ve esir ele geçirdi. Birkaç gün sonra da Toric kalesine karşı karargâh kurup, bütün bölgeyi yağmaladılar. Bunlardan bir kısmı da Nişenig (Enzeli) kalesini zaptettiler. o sırada tesadüfen Urfa'da bulunan Bizans'ın Antakya valisi Ermeni Anili Khaçadur, Enzeli'yi ele geçirmiş olan Türklere karşı yürüdü. Fakat, Urfa dükü olan Niketas Pegonites, onun şöhretinin artmasını kışkırttığından, onu savaşın ortasında terk etti. Bu durumda Khaçadur'un tek yapabildiği, durumu Bizans başkentine bildirmek olmuştur. İmparator bu şikayet üzerine Pegonites'i mevkiinden düşürdü³⁶. Sâlâr-ı Horâsân Urfa bölgesindeki harekâtına bir müddet daha devam ettikten sonra Rebiyülevvel 458 (Şubat 1066)'da Diyarbekir'e gelip, Bâbü'l-huvâ'da karargâh kurdu. Şehrin Mervânî emîri Nizâmeddîn kendisine şehrin kapılarını kapattı ve otuz bin dinar vermek suretiyle müzakere edeceğini bildirdi. Ancak, şehre gelen Sâlâr ve adamlarını yakalayıp öldürttü. Onları attığı kuyu bir yüzyıl sonra bile "*Sâlâr-ı Horâsân Kuyusu*" adıyla anılmaktaydı. Bu olaydan haberdar olmayan Urfalı Mateos, onun İran'a döndükten sonra öldüğünü yazmaktadır³⁷.

Sâlâr-ı Horâsân katledildikten sonra aynı yıl pek çok Türkmen boy beyi Urfa yöresine geldiler. Bunlardan biri Tuğrul Bey'in Zilhicce 456 (Kasım-Aralık 1064)'da öldürülen veziri Amidülmülk Kunderî'nin³⁸ adamlarından olan Gümüştegin idi. Diğerleri de Tuğrul Bey'in ölümü üzerine Selçuklu taht kavgalarına karışmış olan Afşin ve Ahmed-Şâh gibi beylerdi. Diğer taraftan Alparslan'ın hâcibi olan Gümüştegin de Tell Hum bölgesine gelerek buradaki Tletukh kalesini zapt edip sayısız esirler ele geçirdi. Oradan Urfa bölgesine girip, Nizip kalesini kuşattıysa da alamadı. Bunun üzerine Fırat nehrini geçip Hısnımansûr (Adıyaman)'a taarruz etti. Gümüştegin'in taarruzuna karşı Nizip kalesi reisinin yardım istediği ve muhtemelen daha önceki Dük Nicetas Pegonites'in yerine tayin edilen Urfa dükü Arvandos yirmi bin piyade ve bin beş yüz atlı askerle harekete geçti. Yapılan çarpışmada Bizanslılar on bir bin zayıat verdikten sonra geri kalanları Oşin kalesine çekilebildiler. Arvandos ise Gümüştegin tarafından esir edilip, Urfa önünde yirmi bin dahekana satılırken, diğer Bizanslı kumandan ve askerler için altın ve gümüş paralar alındı. Daha sonra

³⁶ Urfalı Mateos, s. 125 vd.; R. Grousset, s. 609.

³⁷ O. Turan, s. 161; Urfalı Mateos, s. 127.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, VIII, s. 87; İbnü'l-Esîr, X, s. 45.

Ahlat'a dönen bu Türkmen beyleri arasında çıkan bir kavga sonucunda Afşin Bey, Gümüştegin'i öldürdü ve Türkmenlerin başına geçti³⁹.

Gümüştegin'i öldürdüğünden dolayı Alparslan'ın gazabından korkan Afşin Bey, süratle Fırat'ı geçip, Kilikya'nın güneyindeki Karadağ'da kışlık karargâhını kurarak, bölgeyi tahrip ve yağma etti; Dülük ve Raban kalelerini zapt etti. Şevvâl 458'de (Ağustos 1066) Antakya arazisini istilâ ederek yetmiş bin esir ile yüz bin dinar para elde etti. Anadolu'nun fethine ve Selçuklu düzenli ordularının zaferlerine destek olan bu başarılarından dolayı Alparslan ona özel bir mektup göndererek memnuniyetini ve kendisini affeylediğini bildirdi⁴⁰.

Alparslan'ın İkinci Kafkasya Seferi: Gürcü Vassallığının Tekerrürü

Alparslan birinci Kafkas seferinden Horâsân'a döndükten sonra, Vanand ülkesini ele geçiren ve Kars'a garnizon yerleştiren Bizanslılar, hem Malagird ile doğudaki bütün kaleleri tahkim ediyor, hem de müttefikleri olan IV. Bagrat'a deniz ve kara yolu ile yardım ederek, onu güçlendirmek suretiyle Selçuklu hâkimiyetinden çıkarmayı amaçlıyorlardı. Tuna boylarındaki Peçenek Türklerinden Turak ve Kegen adlı başbuğlar arasında çıkan büyük anlaşmazlıktan faydalanan İmparator Dukas, bozulup, yenilen Peçeneklerden on beş bin kişilik bir süvari kolunu 1064'de Boğazın Anadolu yakasına geçirterek Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın hizmetine göndermek istemiştir. Fakat, bunlar Boğazı yine atlarıyla geçmek suretiyle Tuna boylarına geri döndüler. Diğer taraftan IV. Bagrat'ın büyük vaadlerle teşviki üzerine Kafkaslar'ın kuzeyinden gayrimüslim Kumuklar, Alanlar ve Hazar bakiyeleri de 1064 yılında güneye inmeye başlamışlardı⁴¹.

Alparslan'ın kardeşiyle uğraşmasını fırsat bilen IV. Bagrat, Şirvânşâh'a karşı harekete geçip, Cemâziyelahir 459 (Şubat 1067)'da Şeki'yi istilâ ederek Gagik'in oğlu Ağsartan'a verdi. Bu sırada Şeddâdî Emiri II. Fadlûn (1067-1088) ile Şamaki'yı başkent edinen komşusu Şirvânşâh Sâlâr (1063-1074) gibi Selçuklu vassalı emîrler, IV. Bagrat ile müttefiklerine karşı koyamadılar. Ordusunda Rum ve Frank yardımcı kuvvetleri bulunan IV. Bagrat ile Alan ve Sığnaklı müttefikleri, 1068 yazı başlarında Şeki kesiminden Kür'ün sağına geçerek, Şeddâdîlerin Berdea şehrini de tahrip ve yağma ettiler.

Bu haberleri alan Sultân Alparslan 1064'deki ilk seferinden üç yıl sonra yani Kavurd ve Fars hâkimi Fazlûye isyanlarını bastırdıktan sonra ikinci Kafkasya seferine çıkmaya karar verdi. Bu sefer için hazırlanan ordunun kumandanı olan

³⁹ Urfalı Mateos, s. 133-136; Abû'l-Farac, I, s. 318; Symbat, s. 33 vd. Gümüştegin'in buradan Alparslan'ın yanına gittiğini ve iki bin kız ve erkek esir hediye ettiğini yazıyor.

* Toros silsilesinin bir kısmı olup, Raban'ın sırtlarında bulunan Amanos Dağı. Bu dağın yamacında birçok Ermeni, Süryanî ve Grek manastırları bulunuyordu.

⁴⁰ O. Turan, s. 161 vd.; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara: TTK, 1990, s. 20.

⁴¹ F. Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: TTK, 1992, s. 70.

* El-Hüseynî (s. 31)'de İhtisân olarak zikrediliyor. Kahet Kralı Gagik 1058 senesinde ölmüş ve kendisine oğlu Ağsartan halef olmuştur.

Emîr Savtegin öncü olarak gidiyordu⁴². *Gürcistan Tarihi*'nde Alparslan'ın bu ikinci Kafkasya seferinden bahsedilmekle beraber, nedeni hakkında hiçbir bilgi verilmez. Bu kaynakta doğrudan doğruya Alparslan'ın aniden IV. Bagrat'a bağlı bulunan Ran (Arran)'ı geçtiği ve Heret (Kakhet)'e geldiği kayıtlıdır. Kalelerde bulunanların hepsi de Kafkaslara sığınmak için yerlerini terk etmişlerdi. Kral IV. Bagrat, askerlerini esasen harekete geçirmiş ve önce Vejan Eristavı Tzirkualel'e göndermişti. Onlar hiçbir şey yapmadan, sultanın gelişini ve kalelerin terk edilmiş olduğunu kendisine bildirmek için geri döndüler. Bunun üzerine kral, ülkesine dönmek üzere acilen hareket etti. Ağsartan ise kendiliğinden sultana katılarak muhteşem hediyeler takdim etti ve bundan sonra haraç vermek vaadi ile dinini inkâr ederek sünnet oldu. Alparslan gerek Kral IV. Bagrat'ın savunmasız terk ettiği ve gerekse esasen kendisine ait olan bütün kaleleri Ağsartan'a verdi. Üç hafta sonra Alparslan Ermenistan kralını, Tiflis emîrini (Câferoğlu Ebû'l-Heycâ II. Mansûr) ve Ağsartan'ı arkasından sürükleyerek, Kartili'de Çaçvi tarafından Kral Bagrat'a karşı yürüdü. Alparslan sabahleyin atlılarını ileri sürdü ve akşam bütün Kartili onlarla doldu. Bu olay 10 Aralık 1068 Salı (doğrusu Çarşamba) günü olmuştur⁴³. O sırada Kartili şarap ve buğdayla dolu olduğundan, Alparslan altı hafta orada kaldı. Sultânın atlıları Arguet'e girip, Sver kalesine kadar ilerlediler. Sultân Alparslan Kars'da bekledikten sonra Şerthulni'ye geçti ve orada mevsimin şiddeti ve kar tipisinden çok ızdırap çekti. Bu sırada Kral IV. Bagrat, başkent Kutayis'in Selçukluların eline geçmesinden korkup, barış dilemek üzere Liparit'in oğlu Ioane'yi elçi olarak göndermişti. Alparslan da onun haraç karşılığında tabiiyetini kabul ederek, onu Abhazya'ya geri gönderdi. Bununla beraber, pek şiddetli kıştan dolayı orada beklemek imkansız olduğundan, Alparslan Kartili'ye gitti. Geçiş esnasında Tiflis'i ve Rustav'ı zaptetti ve Gence Emîri II. Fadlûn'a* verdi⁴⁴.

El-Hüseynî, Alparslan'ın Gürcistan'da beş ay kaldıktan sonra, Karahanlı hükümdârının ölümü üzerine derhal döndüğünü belirtmektedir⁴⁵. *Gürcistan Tarihi*'nde Alparslan'ın dönüşünden sonra Fadlûn'un Tiflis civarındaki zanaatkârları kaldırmağa başladığı ve Kral IV. Bagrat'ın ona karşı harekete geçtiği kaydedilmekte ve vekayii devamı anlatılmaktadır. Kral IV. Bagrat bahar gelince Kartili'ye indi ve krallık yazlığı olan Did-Gorni'de oturdu. Fadlûn, kralın Did-Gorni'de bulunduğundan hiç endişe etmeksizin, otuz üç bin askerle sefere çıkarak, Tiflis'e doğru yürüdü ve İsan ovasında karargah kurdu. Çadırlarını orada bırakan Fadlûn gece karanlığında Muhnar tarafından geçerek, Kartli dolaylarını tahrip etti.

⁴² El-Hüseynî, s. 30; Karş. O. Turan, s. 164; *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, s. 71 vd.

⁴³ *Gürcistan Tarihi*, s. 290 vd.; El-Hüseynî (s. 30 vd.) Alparslan'ın Ağsartan'ı karşılamasını ve onu Müslümân etmesini ayrıntılarıyla anlatmaktadır; *The Georgian Chronicle*, s. 105.

* İmeret'te Faş-Riyon ırmağı boyuna vararak, başkent Kutayis doğusunda ve sağındadır.

* Bu şahıs Ebû'l-Esvâr'ın oğlu ve ilk Ani emiri Menûçehr'in kardeşi olsa gerek. *Gürcistan Tarihi*, s. 291 n. 483.

⁴⁴ *Gürcistan Tarihi*, s. 291; El-Hüseynî (s. 31), Alparslan'ın ayrıca Kalatü's-Sâlib adında bir yeri daha zapt ettiğini bildirmektedir; Karş. Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 136.

⁴⁵ El-Hüseynî, s. 32.

Durumu öğrenen Abhaz kralı, Liparit'in oğlu Ioane'yi, Kvabul'un oğlu Niana'yı, Kurel Eristav'ı Caklı Murvan'ı bir miktar seçkin askerle beraber öncü olarak sevk etti. Bunlar Fadlûn'un ardçılarına yetiştiler. Bunların bir kısmı öldürüldü bir kısmı da esir edildi. Kaçabilenler Şobo ormanına girince IV. Bagrat'ın askerleri ormanlardan ve çalılıklardan çıkarak, II. Fadlûn'un askerlerini gizlendikleri yerlerden çıkardılar. Bunlardan pek azı kurtulabildi.

II. Fadlûn ise esir edilerek IV. Bagrat'a teslim edildi. Bundan sonra Sultân Alparslan Emîr Savtegin'i yollamış olup, Bagrat onun barış ve arabuluculuk tekliflerini kabul edip, sulh akdetti ve Fadlûn'un Gence'ye dönmesine müsaade etti. Fakat Fadlûn daha sonra yeminini ve Sultân'ın arabuluculuğunu ihlâl ederek hile ile Kavazini'yi zapt etti, sonra da kralın Abhazya'da bulunmasından istifade ederek Agarani'yi kuşattı ki, kale kumandanı burayı kendisine teslim etti. Buna karşılık, Kral Bagrat, Ossetler kralı Durgulel'i kırk bin kişi ile beraber getirterek, oğlu Giorgi'nin idaresine verdi. Bu kuvvetler Gence'yi tahrip edip çok miktarda ganimet alarak geri döndüler⁴⁶.

Gürcistan Tarihi, IV. Bagrat'ın Şeddâdi emîri ile olan savaşlarını tafsilâtlı olarak verdikten sonra Malazgird savaşından önce onun Bizans ile ittifak ettiğini anlatıyor. İmparator Romanos Diogenes 1071'de Malazgird'e doğru ilerlerken, arkasını emniyete almak için IV. Bagrat'ın emrine on iki bin zırhlı asker göndermiştir. IV. Bagrat bu kuvvetleri diğer kuvvetlerle de takviye ederek kırk bin kişilik orduyu oğlu Giorgi kumandasında Gence ve çevresini yağmalatmış, ancak imparatorun savaşta esir düştüğünü öğrenince, Alparslan'a elçiler göndererek af dilemiş, bu dileği kabul edildikten sonra da 24 Kasım 1072 günü ölmüştür⁴⁷.

Sonuç

1025 yılından başlayarak Sultân Alparslan'ın Kafkasya seferine kadar Bizans, Doğu Anadolu'daki Ermeni krallıklarının siyasi varlıklarına son vermiş olduğundan Selçuklular bölgeye geldiklerinde karşılarında askeri ve siyasi güç olarak Bizanslıları ve Gürcüleri bulmuşlardır. Bu dönemde Kafkaslar ve Doğu Anadolu bölgesinde Ermeniler azınlık bir halk ve Gürcüler de küçük küçük egemenlikler şeklinde görülmektedirler. Bizzat Ermeni tarihi kaynaklarının ifade ettikleri gibi, Ermenilerin Gregoryen kilisesine tabi olmaları, bu inanç farklılığı dolayısıyla Bizans tarafından en ağır baskı ve zulümlere uğramalarına neden olmuştur. Buna etnik köken farklılığı ve Bizans'ın askeri ve siyasi amaç ve çıkarları da eklenince, Ermeniler çeşitli vasıtalarla yurtlarından göçe tabi tutulmuşlardır. Doğu Anadolu'nun etnik bakımdan kırıma uğratıldığı bu dönemde, Selçuklu fetihleri bölgede siyasi istikrarı sağlayıcı bir unsur rolü oynamıştır. Bu

⁴⁶ *Gürcistan tarihi*, s. 292-294.

⁴⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 293-295; *The Georgian Chronicle*, s. 105; Urfalı Mateos, 142.

husus eski Türk devletlerindeki “dünyada adalet ve nizâm-ı alemi tesis etme” ülküsünün tatbikatının bir gereği olmuştur. Selçukluların Alparslan zamanında bu bölgeye girişleri sırasında Ermenilerle doğrudan bir temas ve savaşları olmamıştır. Ermenilerin tâbi oldukları Bizans savunma hatları ise daha önceki merkezden emir almadan hareket eden Türkmenler tarafından yıpratılmıştı. Zira, Türkmenlerin Dandanakan savaşından (1040) çok önce Azerbaycan’a gelip, buralarda üslendikleri bilinmektedir. Ayrıca bölgedeki Bizans, Ermeni ve Gürcüler arasındaki mücadeleler de Alparslan’ın fetihlerini kolaylaştırmıştır. Fetihten sonra Alparslan’ın bölgede daha uzun müddet kalıp, idari düzenlemeler yapacağı ve Bizans’a karşı yeni stratejiler belirleyeceği düşünülebilir, fakat Selçuklu hânedânının kendi içerisindeki isyanları Alparslan’ın bu tasavvurlarını yarıda keserek, ülkesine geri dönmesine neden olmuştur. Dikkat çeken husus Alparslan’ın Ermenilerden savaşız olarak Kars şehrini kendisine bağlayarak yine Ermeni Kralı Gagik’e bırakması ve Gagik öldükten sonra oğlu Ağsartan’ı da bölge hâkimi olarak tanımasıdır. Ayrıca Alparslan aynı siyaseti Gürcülere de uygulamış, Gürcü krallarının yerel egemenliklerine dokunmamıştır. Bunun nedeni belki de yukarıda açıkladığımız iç nedenlerdir. Alparslan’ın fetihlerden sonra bölgedeki Ermeni ve Gürcü halklarına iyi davrandığı, kaynaklarda zikredilen imar faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Bu imar faaliyetleri bölgeye kazandırılan Türklük kimliğinin en önemli belgeleri olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara: TTK, 1987.
- Aristakes, *Aristakes Lastivertci's History*, İng. Terc. Robert Bedrosian, New York 1985 (HTML rbedrosian.com)
- Azîmî (*Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*), yay. A. Sevim, Ankara: TTK, 1988.
- Bondârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, Türkçe terc. N. Lûgal, Ankara: TTK, 1999.
- Grousset, R., *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2006.
- Güler, A.- Akgül, S., *Sorun Olan Ermeniler*, Ankara: Türkar Yayını, 2003.
- Gürcistan Tarihi*, yayına haz. E. Merçil, Ankara: TTK, 2003.
- İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, Türkçe trc. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, IX, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam*, neşr. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrût-Lübnan: Dâri'l-kütübi'l-ilmiyye, 1412 h.

Kafesoğlu, İ., “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021)”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953, s. 259-274.

Kafesoğlu, İ., *Selçuklular Tarihi*, İstanbul: MEB Yayını, 1992.

Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını No. 569 Osman Yalçın Matbaası, 1953.

Kırzioğlu, F., “Selçukluların Ani’yi Fethi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, Ankara: TTK, 1970. s. 111-139.

Kırzioğlu, F., *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: TTK, 1992.

Kiragos, *Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians*, İng. Terc. Robert Bedrosian, New York 1986 (HTML rbedrosian.com).

Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı*, III, Ankara: TTK, 1992.

Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, Ankara: TTK 1991.

Öztuna, O., *Devletler ve Hânedanlar*, III, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Reşidüddîn Fazlullah, *Câmi'ü't-tevârih (II. Cild, 5. cüz, Selçuklular Tarihi)*, nşr. A. Ateş, Ankara: TTK, 1999.

Sevim, A., *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara: TTK, 1990.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zaman fî Tarihi'l-âyan*, neşr. A. Sevim, Ankara: TTK, 1968.

Symbat, *Symbat Sparapets Chronicle*, İng. Terc. Robert Bedrosian, Long Branch-New Jersey 2005 (HTML rbedrosian.com).

Şebânkâreî, *Mecmâü'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş.

The Georgian Chronicle, İng. Terc. Robert Bedrosian, New York 1991 (HTML rbedrosian.com).

Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. H. D. Andreasyan, Ankara: TTK, 1987.

Vardan, *Vardan Aravelti's Compilation of History*, İng. terc. Robert Bedrosian Long Branch, New Jersey 2007 (HTML rbedrosian.com).